

"УСУЛ АШ-ШОШИЙ" АСАРИНИНГ ҚЎЛЁЗМА ВА БОСМА НУСХАЛАРИ

Абдувоҳид Аҳмадалиев Маҳаматазимович

Ўзбекистон мусулмонлари идораси

Фатво маркази мутахассиси,

Имом Бухорий номли Тошкент Ислон институти ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10707298>

ARTICLE INFO

Received: 18th February 2024

Accepted: 25th February 2024

Online: 26th February 2024

KEYWORDS

Манба, мазҳаб, босма нусха,
тарих.

ABSTRACT

Маълумки, ҳар бир та'рихий манба' ва асарни ўрганишда мазкур манба' ва асарларнинг қўлёзма ва босма нусхалари муҳим аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан қаралганда, юртимиз ва хориждаги бир қанча кутубхоналарда ҳанафий мазҳабида машҳур "Усул аш-Шоший" асарининг бир нечта қўлёзма ва босма нусхалари сақланмоқда.

Тадқиқотчилар орасида бу борада ҳам қатор ноаниқликларни учратиш мумкин. Жумладан, тадқиқотчи Аширбек Мўминов ўз тадқиқотида Ўзбекистон республикасида "Усул аш-Шоший" асарининг қўлёзма нусхалари иккита бўлиб, улардан бири ЎЗФАШИ қўлёзмалар фонди, иккинчиси эса, Ўзбекистон мусулмонлари идораси кутубхонасида сақланаётгани ҳақида ёзади¹. Хорижлик тадқиқотчилардан Муҳаммад Акрам ан-Надвий "Усул аш-Шоший" асарининг танқидий матнига ёзган муқаддима қисмида шундай ёзади:

"Ўзбекистон Республикаси Абу Райҳон Беруний номидаги шарқшунослик институти фондида асарнинг учта қўлёзма нусхаси мавжуд бўлиб, улар №6638, №4944 ва №8866 рақамлари остида сақланмоқда"².

Тадқиқот натижалари эса, қўлёзмалар сони аслида мазкур рақамлар билан чекланиб қолмаслигини билдиради.

Чунки, тадқиқот жараёнида ЎЗФАШИ қўлёзмалар фондида асарнинг бешта қўлёзма нусхаси мавжуд эканлиги аниқланди³.

Улар сафига Ўзбекистон мусулмонлари идораси кутубхонасида сақланаётган ягона қўлёзмани қўшадиган бўлсак, юртимизда ҳозиргача аниқланган "Усул аш-Шоший" нинг қўлёзма нусхалари олтига эканлиги маълум бўлади.

Хорижий мамлакатлар ҳақида гап кетганда эса, тадқиқотларда асосан унинг Ҳиндистон ва Мисрда мавжуд нусхалари борасида маълумот берилади⁴.

¹ Муминов А.К. Роль и место ханафитских 'улама' в жизни городов Центрального Мавараннахра (II-VII/VIII-XIII вв.)// док. диссер. – Т.: ТИУ, 2003. – Б. 66.

² Ан-Надвий. Б.11.

³ ЎЗФАШИ қўлёзмалар фондидаги "Усул аш-Шоший"нинг қўлёзма нусхалари: №3287, №8866, №6638, №4944, №10258.

⁴ Усул аш-Шошийнинг Худобахш нусхаси.-<http://kblibrary.nic.in/Vol19.htm>

Аммо, тадқиқот жараёнида мазкур икки давлатдан ташқари асарнинг қўлёзма нусхаларидан бири ҳатто Япония пойтахти Токиода ҳам мавжудлиги аниқланди⁵.

Шунингдек асарнинг қўлёзма нусхаларини бир қанча кишиларнинг шахсий кутубхоналарида ҳам учратиш мумкин. Масалан: асарга 2001 йлида "Аш-Шофий ала усул аш-Шоший" "الشافي علي أصول الشاشي" номли шарҳ ёзган Димашқлик тадқиқотчи Валий ад-дин ибн Муҳаммад Солиҳ ал-Фарфур мазкур шарҳига битган муқаддима қисмида "Усул аш-Шоший" нинг 879/1475-йилда Бухорода котиб Саййид Хўжа Аҳмад томонидан ёзилган қўлёзма нусхаси унинг шахсий кутубхонасида сақланаётгани ҳамда у ушбу шарҳни ёзиш жараёнида айнан мазкур қўлёзмага таяниб ёзганлигини таъкидлайди⁶.

Унинг тошбосма нусхалари ҳақида юқоридаги тадқиқотлар сукут сақлайдилар. ЎЗФАШИ қўлёзмалар фондида асарнинг олти тошбосма нусхаси мавжуд бўлиб, улар XIX аср охири ва XX аср бошида Ҳиндистонда

чоп этилган⁷. Аммо асар кейинчалик Ҳиндистондан ташқари Покистон ва Ливан давлатларида ҳам бир неча бор нашр этилган⁸.

Мазкур тадқиқот жараёнида Миср араб республикаси пойтахти Қоҳира шаҳридаги бир нечта давлат ва нодавлат кутубхоналарида ҳам асарнинг XIX-XX асрларда турли давлатларда нашр этилган нусхалари билан яқиндан танишиб, улар ҳақида батафсил маълумот олишга муваффақ бўлинди. Жумладан, Қоҳирадаги энг қадимий кутубхоналардан бири саналмиш "Мактабат ал-Азҳар аш-Шариф" "مكتبة الأزهر الشريف" яъни Азҳари шариф кутубхонасида асарнинг учта тошбосма нусхаси ҳамда унга битилган "Фусул ал-ҳавоший 'ала Усул аш-Шоший" "فصول الحواشي علي أصول الشاشي" деб номланган шарҳнинг ҳам уч нусхаси мавжуд бўлиб, улар: № 17796, № 8317, № 33077, № 7521, № 17797, № 46104 рақамлари остида сақланмоқда.

Шунингдек, нодавлат кутубхоналаридан "Мактабат 'Абдуллоҳ Солиҳ Комил" "مكتبة عبد الله صالح كامل" номли кутубхонада ҳам асарнинг 1982 йил Байрутда чиққан нусхаси мавжуд бўлиб, ушбу китоб ўша вақтда Ливандаги Азҳар дорул-фунуни мудирини бўлиб ишлаган Шайх Халил ал-Маййис таҳрири остида "дор ал-китоб-ал-'арабий" босмахонасида чиққан ва ушбу нусхада асар муаллифи қилиб Абу 'Али аш-Шоший (ваф. 344/955 й.) кўрсатилган.

Юқорида номи зикр этилган "Мактабат ал-Азҳар аш-Шариф" кутубхонаси фикристарларида ҳам асар муаллифи гоҳида Исҳоқ ибн Иброҳим, гоҳида эса, Абу 'Али аш-Шоший дея но тўғри зикр этилган. Бу эса, мазкур асар устида ҳанузгача мукамал тадқиқот олиб борилмаганлигини яна бир бор таъкидлайди. Асарнинг турли даврларда чоп этилган нашрлари орасидаги ўзаро ихтилофларга илмий ечим бериш мақсадида XXI асрга келиб тадқиқотчилардан баъзилари ушбу асарнинг бир нечта қўлёзма нусхаларини бир-бирига қиёслаган ҳолларида унинг танқидий матнини тузишга киришдилар.

⁵ http://ricasdb.ioc.utokyo.ac.jp/daiber/daiber_contents_ms10.html-5.2

⁶ Ал-Фарфур. Б.8-10.

⁷ Усул аш-Шошийнинг тошбосма нусхалари: №11292, №11336, №11422, №11423, №12705, №11103.

⁸ Низом ад-дин аш-Шоший. Усул аш-Шоший. Карачи. Мир Муҳаммад кутубхона. Нашр санаси кўрсатилмаган тах. XX-аср охири; Усул аш-шоший. Байрут 1982. дор ал-китоб-ал-арабий.

Ана шундай тадқиқотчилардан бири асли Ҳиндистонлик ҳозирда Оксфорд ислом тадқиқотлар марказида фаолият олиб боровчи Муҳаммад Акрам ан-Надвийдир.

У Ҳиндистондаги Шиблий ан-Ну'моний номли кутубхона хазинасида №2875 ва №8913 ҳамда ЎЗФАШИ қўлёзмалар фондида №8866 рақамлари билан сақланаётган асарнинг қўлёзма нусхаларига асосланган ҳолда танқидий матн яратди ва 2000-йили Байрутдаги "дор ал-ғарб ал-исломий" матба'сида нашр қилдирди⁹.

Суриялик араб тадқиқотчи Валий ад-дин ал-Фарфур ҳам юқорида зикр қилинган, ўзининг шахсий кутубхонасидан ўрин олган асарнинг муаллиф даврига яқин бўлган энг қадимий қўлёзмаларидан бири бўлмиш, Бухорода 879/1474 йили саййид хўжа Аҳмад исмли котиб томонидан ёзилган нусхасига таяниб асар матнини қайтадан тузишга муваффақ бўлди ва мазкур матнга шарҳ ҳам битиб, унга "аш-Шофий 'ала Усул аш-Шоший" "الشافي علي أصول الشاشي" деб ном қўйди¹⁰.

Албатта мазкур маълумотлар "Усул аш-Шоший" китобига бўлган қизиқиш ушбу асар ёзилган даврнинг ўзидан бошлаб то ҳозирги кунга қадар жадал суратда давом этиб келганини кўратади. Асар қўлёзмаларининг кўп қисми ва муаллиф даврига яқин бўлганлари Низомиддин аш-Шошийнинг она шаҳри бўлмиш Шош (ҳоз. Тошкент) да мавжудлиги мазкур асар та'рихда *усул ал-фиқҳ* илмини ўрганишда қанчалик муҳим аҳамият касб этганлигини билдирса, хорижий мамлакатларда сақланаётган асарнинг қўлёзма ва босма нусхалари ҳамда унга битилган шарҳ ва ҳошияларнинг ҳам асосан хорижда ёзилиб, ушбу ишнинг бугунги кунга қадар давом этаётгани ҳозирги кунда *усул ал-фиқҳ* бўйича юзлаб асарлар ёзилганлигига қарамасдан ушбу асарга бўлган эҳтиёж янада ортиб бораётгани ифодасидир.

References:

1. Маҳмуд ибн Сулаймон ал-Кафавий. Аълом ал-ахйор фи табақот ал-уламо. Ўз ФАШИ Қўлёзмалар фонди. Инв.№ 91. *العلماء طبقات في الأخير أعلام الكفوي سليمان بن محمود*.
2. Ҳожи Халифа, Мустафо ибн 'Абдуллоҳ ал-Қустантиний ар-Румий. Кашф аз-Зунун ан асами ал-кутуб ва л-фунун. Ўз ФАШИ Қўлёзмалар фонди. Инв. № 2537, № 2640. *خليفة حاجي الفنون و الكتب أسامي عن الظنون كشف الرومي القسطنطيني الله عبد بن مصطفى*
3. Низом ад-дин аш-Шоший. Усул аш-Шоший ли Низом ад-дин аш-Шоший. Ўз ФАШИ Қўлёзмалар фонди. Инв. № 3287 I, № 4944 II, №10258 I, №8866, №6638, *الدين لنظام الشاشي اصول الشاشي*

⁹ Низом ад-дин аш-Шоший. Усул аш-Шоший. Муҳаммад Акрам таҳрири остида. Байрут. Дор ал-ғарб ал-исломий. 2000.

¹⁰ ал-Фарфур. – 2001.